

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
CATEDRA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

LIMBA LATINĂ ÎN INSCRIȚIILE DIN DACIA ROMANĂ

- REZUMAT -

Conducător științific:

Prof. dr. **IOAN PISO**

Doctorand:

Eugenia Beu-Dachin

Cluj-Napoca
2011

**STUDIU LINGVISTIC PRIVIND INSCRIȚIILE DIN DACIA ROMANĂ.
SEMNALAREA UNOR NECONCORDANȚE FAȚĂ DE LIMBA LATINĂ
STANDARD.**

Cuprins

Introducere	p. 3
I. Fonetica	p. 22
1. Vocalele	p. 24
1.1. Vocala <i>a</i>	p. 29
1.1.1. Folosirea vocalei <i>e</i> în loc de <i>a</i>	p. 30
1.1.2. Folosirea vocalei η în favoarea lui α (caracteristică a dialectului ionic)	p. 33
1.1.3. Lipsa lui <i>a</i> aton	p. 33
1.1.4. Diftongarea vocalei inițiale <i>a</i> în <i>ae</i>	p. 35
1.2. Vocala <i>e</i>	p. 43
1.2.1. Folosirea vocalei <i>i</i> în loc de <i>e</i>	p. 46
1.2.2. Sincoparea lui <i>e</i> neaccentuat	p. 49
1.2.3. Căderea vocalei <i>e</i> în poziție accentuată (silabă accentuată)	p. 50
1.2.4. Folosirea lui <i>ae</i> în loc de <i>e</i>	p. 50
1.2.5. Epenteza lui <i>e</i>	p. 51
1.3. Vocala <i>i</i>	p. 51
1.3.1. Folosirea vocalei <i>e</i> în loc de <i>i</i>	p. 52
1.3.2. <i>I</i> final devine <i>e</i>	p. 54
1.3.3. <i>U</i> în loc de <i>i</i>	p. 54
1.3.4. Sincoparea vocalei <i>i</i>	p. 55
1.3.4.1. Sincoparea lui <i>i</i> după o lichidă	p. 55
1.3.4.2. Sincoparea vocalei <i>i</i> neaccentuate înainte sau după accentul principal al cuvântului	p. 55
1.3.4.3. Sincoparea vocalei <i>i</i> accentuate	p. 55
1.3.4.4. Căderea vocalei <i>i</i> neaccentuate în silabă deschisă, împreună cu consoana cu care formează silabă	p. 55
1.3.4.5. Căderea lui <i>i</i> final	p. 56

1.3.4.6. Căderea lui <i>i</i>	p. 56
1.3.5. <i>Ii</i> pentru <i>i</i>	p. 56
1.3.6. Epenteza lui <i>i</i>	p. 56
1.3.7. Redarea grafică a lui <i>i</i> prin <i>j</i>	p. 56
1.3.8. <i>I</i> pentru <i>ii</i>	p. 56
1.3.9. <i>ei</i> în loc de <i>i</i>	p. 58
1.3.10. <i>y</i> în loc de <i>i</i>	p. 58
1.4. Vocala <i>o</i>	p. 58
1.4.1. Variațiunea <i>o / u</i>	p. 59
1.4.2. Omisiunea lui <i>o</i>	p. 61
1.5. Vocala <i>u</i>	p. 61
1.5.1. <i>O</i> în loc de <i>u</i>	p. 61
1.5.2. Epenteza lui <i>u</i>	p. 62
1.5.3. <i>O</i> în loc de <i>u</i> în cuvintele grecești	p. 62
1.5.4. Sincoparea lui <i>u</i> neaccentuat, precedat sau urmat de alt <i>u</i>	p. 62
1.5.5. Ezitarea dintre <i>i</i> și <i>u</i>	p. 63
1.5.6. Căderea lui <i>u</i> neaccentuat	p. 63
1.5.7. <i>u > y</i>	p. 63
1.6. Vocala <i>y</i>	p. 63
1.6.1. Confuzia dintre <i>y</i> și <i>i</i>	p. 64
1.6.2. <i>U</i> în loc de <i>y</i>	p. 64
1.6.3. <i>Y > e</i>	p. 65
1.7. Diftongii	p. 65
1.7.1. Diftongul <i>ae</i>	p. 65
1.7.1.1. <i>A</i> în loc de <i>ae</i>	p. 67
1.7.1.2. Monoftongarea lui <i>ae</i>	p. 67
1.7.1.3. <i>I</i> în loc de <i>ae</i>	p. 68
1.7.2. Diftongul <i>au</i>	p. 69
1.7.2.1. Monoftongarea lui <i>au</i> în <i>o</i>	p. 69
1.7.2.2. Monoftongarea lui <i>au</i> în <i>u</i>	p. 69
1.7.3. Diftongul <i>ai</i>	p. 69

1.7.3.1. Ai > ei	
1.7.4. Diftongul <i>ei</i>	p. 70
1.8. Vocalele în hiat	p. 70
1.9. Epenteza	p. 71
2. Consoanele	p. 71
2.1. Labialele: <i>p, b</i>	p. 72
2.1.1. Confuzia dintre <i>b</i> și <i>u</i>	p. 72
2.1.1.1. Căderea lui <i>u</i> consonans	p. 72
2.1.2. <i>b</i> în locul lui <i>p</i>	p. 72
2.1.3. <i>p</i> în loc de <i>b</i>	p. 72
2.1.4. <i>v</i> în loc de <i>b</i>	p. 72
2.2. Dentalele: <i>t, d</i>	p. 73
2.2.1. <i>d</i> în loc de <i>t</i>	p. 73
2.2.2. <i>t</i> în loc de <i>d</i>	p. 73
2.2.3. <i>ts</i> în loc de <i>d</i>	p. 73
2.2.4. Căderea lui <i>d</i>	p. 75
2.2.5. Căderea lui <i>t</i>	p. 75
2.3. Guturalele	p. 75
2.3.1. <i>k</i> în loc de <i>c</i>	p. 75
2.3.2. <i>qu</i> > <i>c</i>	p. 75
2.3.3. <i>qu</i> > <i>q</i>	p. 76
2.3.4. Căderea consoanei <i>c</i>	p. 76
2.3.5. Grafia neconvențională a numelui <i>Caius</i>	p. 76
2.4. Sunetul aspirat <i>h</i>	p. 76
2.4.1. Omiterea lui <i>h</i> în redarea consoanelor aspirate grecești:	
φ, θ, χ.	p. 76
2.4.1.1. <i>f</i> în loc de <i>ph</i>	p. 76
2.4.1.2. <i>p</i> în loc de <i>ph</i>	p. 77
2.4.1.3. <i>t</i> în loc de <i>th</i>	p. 77
2.4.1.4. <i>c</i> în loc de <i>ch</i>	p. 77
2.4.2. Omisiunea lui <i>h</i> la începutul cuvântului	p. 78

2.4.3. Omisiunea lui <i>h</i> în interiorul cuvântului	p. 78
2.5. Sonorele <i>s, z</i>	p. 78
2.5.1. Căderea lui <i>s</i> final	p. 78
2.5.2. Folosirea lui <i>s</i> după <i>x</i>	p. 78
2.5.3. <i>Vis(it)</i> pentru <i>vixit</i>	p. 79
2.5.4. Folosirea literei <i>z</i>	p. 80
2.6. Nazalele: <i>m, n</i>	p. 80
2.6.1. Căderea consoanei finale <i>m</i>	p. 80
2.6.2. Nazala <i>n</i>	p. 80
2.6.2.1. Fenomenul căderii consoanei nazale <i>n</i> înainte de siflanta <i>s</i>	p. 80
2.6.2.2. Căderea lui <i>n</i> înaintea dentalelor <i>t, d</i>	p. 81
2.6.2.3. <i>n > m</i>	p. 81
2.6.2.4. <i>n+i</i>	p. 81
2.7. Consoanele lichide	p. 82
2.7.1. <i>l + i</i> (+ vocală)	p. 82
2.7.2. Căderea lichidei <i>l</i>	p. 82
2.8. Consoanele geminate	p. 82
2.8.1. Simplificarea geminatelor	p. 84
2.8.2. Scrierea hipercorectă	p. 85
2.9. Consoanele finale	p. 86
2.9.1. Căderea lui <i>m</i> final	p. 86
2.9.2. Căderea lui <i>s</i> final	p. 86
2.9.3. Căderea lui <i>t</i> final	p. 86
2.9.4. Căderea lui <i>n</i> final	p. 86
2.9.5. Căderea lui <i>r</i> final	p. 87
2.10. Disimilarea	p. 87
2.11. Probleme de grafie	p. 87
2.11.1. Despărțirea greșită în silabe	p. 87
2.11.2. Haplologia	p. 88
2.11.2.1. Forma sincopată de perfect	p. 88

2.11.3. Dittologia	p. 88
2.11.4. Metateza	p. 88
2.11.5. Lipsa semnelor de punctuație în inscripții	p. 88
2.11.6. Scrierea retrogradă	p. 88
II. Morfologia	p. 89
1. Substantivul	p. 92
1.1. Declinarea I	
1.1.1. Genitivul arhaic în <i>-ai</i>	p. 92
1.1.2. Genitivul singular în <i>-es</i> sau <i>-aes</i>	p. 93
1.1.3. Dativul singular în <i>-a</i>	p. 94
1.1.4. <i>Leto</i> pentru <i>Latonae</i>	p. 94
1.1.5. Acuzativul în <i>-a</i>	p. 95
1.1.6. Ablativul singular în <i>-am</i> în loc de <i>-a</i>	p. 95
1.1.7. Dativul plural în <i>-abus</i>	p. 95
1.1.8. Trecerea unui substantiv de la declinarea a III-a la declinarea I	p. 95
1.1.9. Declinarea I grecească	p. 97
1.2. Declinarea a II-a	p. 97
1.2.1. Nominativul singular în <i>-us > u</i>	p. 98
1.2.2. Nominativul singular în <i>-os</i> în loc de <i>-us</i>	p. 98
1.2.3. Nominativul singular în <i>us > o</i>	p. 98
1.2.4. Genitivul singular în <i>i</i> în loc de <i>ii</i> la temele în <i>-io</i>	p. 98
1.2.5. Acuzativ în loc de ablativ	p. 99
1.2.6. Acuzativul singular în <i>-u</i>	p. 99
1.2.7. Genitivul plural în <i>-orum</i> și cel în <i>-um</i>	p. 99
1.2.8. Dativul plural <i>deis</i>	p. 100
1.2.9. <i>socro</i> (dativ singular) pentru <i>socero</i>	p. 100
1.2.10. Trecerea unor forme de la declinarea a III-a la a II-a	p. 100
1.3. Declinarea a III-a	p. 100
1.3.1. Nominativul singular în <i>-is</i> în loc de <i>-es</i>	p. 100
1.3.2. Genitivul singular în <i>-e</i> în loc de <i>-is</i>	p. 101
1.3.3. Genitivul în <i>i</i> la declinarea a III-a grecească	p. 101

1.3.4.	Trecerea de la declinarea a III-a la cea de-a II-a	p. 102
1.3.5.	Acuzativul singular terminat în vocala <i>e</i> , după căderea desinenței acuzativului singular <i>m</i>	p. 103
1.3.6.	Ablativul singular cu desinența <i>-m</i>	p. 103
1.3.7.	Ablativul singular în <i>-i</i> în loc de <i>-e</i>	p. 103
1.3.8.	Ablativul singular în <i>-ae</i> în loc de <i>-e</i>	p. 104
1.3.9.	Genitivul plural în <i>-iu(m)</i>	p. 104
1.3.10.	Ablativul plural în <i>-is</i> în loc de <i>-ibus</i>	p. 104
1.3.11.	Folosirea declinării I în locul declinării a III-a	p. 105
1.3.12.	Trecerea de la declinarea a III-a la declinarea a II-a	p. 105
1.4.	Declinarea a IV-a	p. 105
1.5.	Scrierea grecească	p. 105
2.	Adjectivul	p. 106
2.1.	Comparația prin perifrază	p. 107
2.2.	<i>Pientissimus</i> în loc de <i>piissimus</i>	p. 107
2.3.	Excesul de superlative în latina populară	p. 107
3.	Numeralul	p. 108
4.	Pronumele	p. 108
5.	Verbul	p. 109
III.	Sintaxa	p. 113
1.	Substantivul	p. 113
1.1.	Folosirea prepozițiilor	p. 114
1.1.1.	Prepoziția <i>ad</i> cu acuzativul	p. 114
1.1.1.1.	Exprimă locul	p. 114
1.1.1.2.	Exprimă finalitatea	p. 115
1.1.1.3.	Exprimă relația	p. 115

1.1.1.4. Atributul substantival genitival exprimat prin ad cu acuzativul	p. 116
1.1.1.5. Participarea la un eveniment, exprimată prin ad + acuzativ	p. 116
1.1.2. <i>Cum</i> instrumental	p. 116
1.1.3. <i>De</i> în loc de <i>a</i>	p. 117
1.1.4. Prepoziția <i>in</i>	p. 117
1.1.4.1. Înlocuirea atributului substantival genitival cu o construcție prepozițională	p. 117
1.1.5. Prepoziția <i>ob</i>	p. 117
1.1.6. Prepoziția <i>per</i>	p. 118
1.1.7. <i>Pro</i> cu acuzativul sau cu ablativul	p. 118
1.2. Cazuri și valori sintactice	p. 119
1.2.1. Genitivul vârstei	p. 119
1.2.2. Dativus adnominalis	p. 119
1.2.3. Acuzativul cu funcția de complement circumstanțial de timp și ablativul de durată	p. 119
1.2.4. Exprimarea complementului circumstanțial de loc în textele stâlpilor miliari din Dacia	p. 120
1.2.5. Exprimarea efortului material sau fizic	p. 121
1.2.6. Utilizarea complementului de agent, precedat sau nu de prepoziție	p. 121
1.3. Particularități ale numelor proprii	p. 122
1.4. Acordul	p. 123
1.4.1. Acordul în număr	p. 123
1.4.2. Dezacord între apozitie și termenul său regent	p. 124
1.4.3. Acordul în gen	p. 125
1.4.4. Cazurile folosite după formula Dis Manibus	p. 125
2. Adjectivul	p. 126
3. Pronumele	p. 126
4. Regimul verbal	p. 130

4.1.	Omisiunea verbului	p. 130
4.2.	Complemente cu prepoziție	p. 130
	4.2.1. <i>Ad</i> cu acuzativul în locul dativului	p. 130
	4.2.2. <i>De</i> cu ablativul în locul ablativului fără prepoziție	p. 130
4.3.	Folosirea timpurilor verbale	p. 130
5.	Prepozițiile și adverbele	p. 132
6.	Conjunțiile	p. 133
	6.1. Realizarea coordonării copulative	p. 133
7.	Elipsa	p. 133
	7.1. Omiterea substantivului <i>coniux</i> (sau <i>uxor</i>)	
	7.2. Omiterea pronumelui relativ <i>qui, quae</i>	
	7.3. Omiterea verbului <i>posuit</i> sau <i>fecit</i>	
	7.4. Elipsa substantivului <i>viam</i>	p. 134
IV.	Lexicul	p. 135
V.	Concluzii	p. 158
	Abrevieri bibliografice	p. 163
	Bibliografie	p. 166
	Cuprins	p. 176

Cuvinte cheie

epigrafie

lingvistică

latină

fonetică

morfologie

sintaxă

lexic

Introducere

Studiul de față reprezintă o analiză lingvistică a inscripțiilor latine din Dacia romană, obiectul propriu-zis al tezei constând din aproximativ 4500 de inscripții provenind de pe teritoriul fostei provincii Dacia, publicate în corpora și diverse reviste și volume de specialitate, care au fost menționate în bibliografia de la sfârșitul studiului. Cel puțin jumătate dintre aceste inscripții conțin variațiuni lingvistice sau structuri demne de menționat într-o lucrare de lingvistică epigrafică.

Introducerea cuprinde, pe lângă o precizare a noțiunii de “latină vulgară”, și o expunere a bibliografiei străine și autohtone a acestei teme. Termenului “vulgar” nu i s-a dat niciodată o definiție clară în acest sens, fiind perceput ca popular, uzual, uneori făcând referire chiar la vorbirea incultă. Trebuie să menționez că, în această lucrare, nu am avut intenția de a face exclusiv o evaluare a latinei uzuale în inscripțiile provinciei Dacia, ci o analiză a limbii latine așa cum se prezintă ea în inscripțiile propuse.

În general, izvoarele care vin în discuție când se pune problema studiului latinei “vulgare” sau colocviale sunt acele texte care permit transparența individualității, a personalității autorilor lor. Acestea sunt redactate de persoane private, cu un scop anume: inscripții (mai ales funerare și votive), instrumenta cu scriere, tăblițe cerate, graffiti, ostraca, papyri. Loturi de texte foarte interesante pentru studiul latinei colocviale le reprezintă ostraca de la Bu Njem și tabletele Albertini (din Africa), tăblițele cursive din Britannia și graffiti de la La Graufesenque în Gallia. Aceste texte au fost studiate de J.N. Adams în lucrările *Latin and Punic in Contact? The Case of the Bu Njem Ostraca*, în *The Journal of Roman Studies* 84 (1994), p. 87-112, respectiv *The Poets of Bu Njem. Language, Culture and the Centurionate*, în *The Journal of Roman Studies* 89 (1999), p. 109-134, în *The Language of the Vindolanda Writing Tablets: An Interim Report*, *The Journal of Roman Studies* 85 (1995), p. 86-134 și de Veikko Väänänen, *Étude sur le texte et la langue des tablettes Albertini*, „*Annales Academiae Scientiarum Fennicae*”, ser. B, tom 141, 2, Helsinki 1965.

Am mai discutat despre așa-numita stabilitate și unitate a limbii latine pe teritoriul Imperiului roman, care este de fapt o „iluzie”, fiindcă în limba uzuală există foarte multe tendințe și particularități. Impresia de unitate este dată de însuși caracterul lacunar al

textelor, de ”îmbrăcămintea” standardizată pe care latina acestor texte o adoptă. Aspectele limbii vorbite transpar rareori și, din păcate, adevărata ”față” a latinei vorbite n-o vom cunoaște niciodată.

Caracteristicile limbii latine epigrafice au fost studiate de diverși cercetători, concluziile acestora fiind că majoritatea variațiunilor lingvistice întâlnite în inscripții se regăsește în toate regiunile Imperiului, impresia generală fiind aceea de unitate lingvistică. S-a văzut în cele prezentate mai sus că această unitate este „iluzorie” și că, în mod real, ea nu se poate menține atâta vreme cât latina vine în contact cu atâtea limbi vernaculare.

Am făcut o scurtă trecere în revistă a lucrărilor consacrate limbii latine în inscripțiile din Imperiul roman. Prima lucrare de anvergură, realizată pornind de la inscripțiile unei provincii întregi, este cea a lui J. Pirson, intitulată *La langue des inscriptions latines de la Gaules*, Bruxelles, 1901. La vremea aceea, inscripțiile din Imperiu constituiau încă o sursă neexploată, iar publicarea *Corpus Inscriptionum Latinarum* a contribuit la lansarea cercetărilor în domeniul lingvisticii epigrafice. O lucrare recentă reia studiul fonetic al inscripțiilor din Gallia Narbonensis: Ötvös Zsuzsanna, *The Latin of the Inscriptions in Narbonensis: Some Phonetic Characteristics*¹. Autoarea utilizează o metodă modernă de studiu, cea microfilologică, inițiată de regretatul profesor Herman József² și concretizată într-o bază de date lingvistică cuprinzând inscripții latine din perioada imperială. Fără existența unei baze de date, un studiu microfilologic este aproape de neconceput.

O a doua lucrare care studiază inscripțiile unei provincii romane este cea a lui A. Carnoy, *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*, publicată în ediția a doua la Bruxelles, în 1906, care pune accentul pe problemele de fonetică, grupate în primele două capitole ale cărții (vocalism și consonantism), iar al treilea capitol fiind destinat problemelor de morfologie.

La langue des tablettes d'exécutions latines, teza de doctorat a lui Maurice Jeanneret, vede lumina tiparului la Paris, în anul 1918, cartea fiind organizată în cinci capitole (fonetică, morfologie, formarea cuvintelor, vocabularul, sintaxa). O mare parte a

---

¹ În *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 49, nr. 1, 2009, p. 95-105.

² József Herman, *Late Latin Data Base Guidelines for Data Collection*, Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, P.O. Box 19, 1250 (www.lldb.elt.hu).

materialului studiat de Jeanneret este adunată în corpusul lui Augustus Audollent, *Defixionum tabellae quotquot innotuerunt tam in Graecis Orientis quam in totius Occidentis partibus praeter Atticas in Corpore Inscriptionum Atticarum editas collegit digessit commentario instruxit et Facultati Litterarum in Universitate Parisiensi proposuit ad doctoris gradum*, Paris, 1904.

În 1959, marele lingvist finlandez Veikko Väänänen publică *Le latin vulgaire des inscriptions Pompéiennes*, iar în 1965, *Étude sur le texte et la langue des tablettes Albertini*. Tabletele Albertini reprezintă un lot de 45 de tăblițe din lemn, scrise cu cerneală, descoperite la hotarul algero-tunisian, între Tebessa și Gafsa, în anul 1928. E. Albertini este cel care le-a recunoscut ca fiind texte latine din epoca vandală. Ele sunt date în perioada 493-496, pe vremea regelui vandal Gunthamund și reprezintă, cele mai multe dintre ele, acte de vânzare-cumpărare.

James Noel Adams, menționat frecvent în această teză, este autorul mai multor lucrări privitoare la problemele de latină vulgară, de bilingualism, de romanitate, sau de studiul limbii latine în surse epigrafice și non-epigrafice. *The Vulgar Latin of the Letters of Claudius Terentianus*, Manchester, 1977, studiază un set de scrisori adresate de Claudius Terentianus tatălui său. Ele au fost descoperite la Karanis, în Egipt, și sunt date în secolul al II-lea. O sursă foarte importantă pentru studiul latinei vulgare o reprezintă tăblițele cu scriere cursivă de la Vindolanda, publicate de Bowman și Thomas³, provenind dintr-un avanpost militar și fiind date în secolele I și II p.Chr. Chiar dacă unele din aceste texte sunt caracterizate de stereotipie, multe ascund un caracter individual, seria a treia fiind chiar foarte bogată în redarea unor cuvinte neatestatate până atunci sau foarte rar întrebuințate. Adams realizează un studiu lingvistic al acestor tăblițe: *The Latin of the Vindolanda writing-tablets: an interim report*⁴.

O lucrare recentă și extraordinar de conștiincios documentată și organizată este cea a lui Fehér Bence, *Pannonia latin nyelvtörténete* (Istoria limbii latine din Pannonia). Spre deosebire de celelalte lucrări de lingvistică epigrafică, aceasta este o istorie a limbii latine în Pannonia, realizată pornind atât de la izvoarele literare (opera lui Victorinus, episcopul de la Poetovio, care a activat în a doua jumătate a secolului al III-lea), cât și

---

³ A.C. Bowman, J.D. Thomas, *The Vindolanda Writing Tablets (Tabula Vindolandenses II)*, 1994; *idem*, *The Vindolanda Writing-tablets (Tabula Vindolandenses III)*, London 2003.

⁴ În *The Journal of Roman Studies* 85, 1995, p. 86-134.

cele epigrafice. Din punct de vedere științific, reprezintă un studiu de căpătâi în acest domeniu.

Studiul limbii latine epigrafice din Dacia este reprezentat prin două lucrări, esențiale ca punct de plecare în cercetarea acestui subiect. Sorin Stati publică în 1961 *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, structurându-și cartea după modelul clasic și folosind drept surse pentru studiu inscripțiile publicate în CIL și cele din diverse reviste de specialitate. La ora actuală, multe din exemplele aduse de Stati se dovedesc a fi nepotrivite, majoritatea acestor neconcordanțe apărând în special din cauza unor erori de lectură, datorate de cele mai multe ori editorilor textelor epigrafice. Nici Haralambie Mihăescu, care publică în 1978 *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, nu avusese la îndemână volumele IDR. El face o incursiune de proporții în lingvistica epigrafică a provinciilor din sud-estul Europei, oferind și un istoric bine documentat al fiecărei provincii, iar în ceea ce privește partea lingvistică, recurge la aceeași organizare a materialului pe nivele gramaticale (compartimentele fonetică, morfologie, sintaxă, lexic). Amintim aici și lucrările regretatului filolog clasic Iancu Fischer: *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*⁵ și *Les substrats et leur influence sur les langues romanes: la Romania de Sud-Est*⁶.

Lucrarea am grupat-o în patru capitole, care respectă nivelele gramaticale ale limbii: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic.

I. FONETICA

Studiile făcute pe materialul lingvistic oferit de inscripțiile din Imperiul Roman relevă o preponderență a particularităților, respectiv a fenomenelor fonetice, în raport cu problemele de morfologie, sintaxă sau lexic. Cel mai bine documentate capitole ale studiilor asupra limbii latine în diferitele foste provincii ale Imperiului sunt cele de fonetică.

După definirea foneticii ca ramură a lingvisticii, respectiv a termenilor fonem și sunet, am trecut la identificarea modificărilor (variațiunilor) fonetice și la gruparea

---

⁵ Publicată la București, Editura Științifică și Enciclopedică, în 1985.

⁶ În *Romanische Sprachgeschichte: Histoire linguistique de la Romania*, ed. Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gleben, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard, p. 568-578.

acestora pe categorii de sunete. Am studiat vocalismul și consonantismul în inscripțiile din Dacia, urmărind evoluția acestora.

Vocalele:

Cea mai stabilă vocală este *a*. Modificări la nivel vocalic se constată mai degrabă la celelalte vocale. Prezintă mai jos câteva exemple:

- *i* în loc de *e*, fenomen răspândit în tot Imperiul, regăsit în câteva exemple și în Dacia;

- formele hipercorecte de folosire a lui *ae* în loc de *e*: *Sarmizaegethusa*, IDR III/2, 73; *salutae*, IDR III/2, 220 (în loc de *salute*), *Raeginae*, ILD 578, Ciomăfaia, Cluj, etc.;

- vocala *e* folosită în locul lui *i*: *Deanae*, IDR III/5, 52; *Dean(a)e*, IDR III/5, 59; *Pertenacis*, IDR III/5, 153, *Mercureo* (pentru Mercurio), ILD 394, Alburnus Maior, etc.;

- *u* în loc de *i*: *stupidiorum*, IDR III/5, 590; *[D]ecumum* (pentru Decimum), ILD 500, Potaissa; *co[m]/manucu/lis* (!) (pentru „commanipuli” sau „commanipulares”), ILD 499, Potaissa, sfârșitul secolului al II-lea sau secolul al III-lea;

- variațiunea *o* / *u*: *Drub[etensium]*, IDR II, 50, Drobeta, sfârșitul secolului al II-lea - începutul celui de-al III-lea; *Drub(eta)*, IDR II, 113, Drobeta, fragment cărămidă; *Drub(etae)*, IDR II, 181, Iezureni, Tg.-Jiu, secolul al III-lea; *Drub(etae)*, IDR III/1, 62 = ILD 185, Băile Herculane, secolul al III-lea, *cunscio* pentru *conscio*, IDR III/1, 30, Gornea, sf. sec. III – prima jumătate a sec. al IV-lea; *pus(uerunt)* pentru *pos(uerunt)*, IDR III/1, 161 (Tibiscum), secolul al III-lea; *Napu/[cen]sium*, IDR III/1, 133, Tibiscum, prima jumătate a secolului al III-lea; *Curnelie*, IDR III/5, 520, secolul al II-lea; *ex votum*, ILD, 56, Pontes (Moesia Superior); *ex votu*, ILD, 108, Sucidava (Celei); *Dul(i)c(h)eno*, CIL III 7625, Domnești, jud. Bistrița-Năsăud, a. 167-180;

- *o* în loc de *u*: *viso* în loc de *visu*, IDR II, 17, Drobeta; *colitoribus*, IDR III/2, 190 (pentru *cultoribus*); *Volcano* (pentru *Vulcano*), ILD 251, Ulpia Traiana Sarmizegetusa; *Volk(ano)*, ILD 533, Micești, jud. Cluj; *con* (formă populară pentru *cum*), ILD 437 = SCIVA 41/2, 1990, p. 195-201, Odorheiu-Secuiesc, secolul al III-lea.;

- sincoparea lui *u* neaccentuat, precedat sau urmat de alt *u*: *Ingenu(u)s*, IDR III/2, 444; *Ingenu(u)s*, IDR III/3, 15, Călan; *Ingenu(u)s*, IDR III/4, 17, Apoldu de Jos, Sibiu; *Fla(u)us*, IDR III/5, 218; *(H)aedu(u)s*, IDR III/6, 113.;

- în cazul diftongilor, cel mai răspândit fenomen este cel al monoftongării lui *ae* în *e*: *Get(a)e*, IDR II, 15; *Laudic(a)e*, IDR II, 56; *prima(e)*, IDR II, 107; *Dian(a)e*, IDR II, 158; *(A)eternal(is)*, IDR II, 635; *D(a)emon*, IDR III/1, 43; *C(a)eseri*, IDR III/1, 53.

Consoanele:

- *b* în loc de *p*: *ibsius*, în sintagma “venditoris ibsius”, IDR I, TabCerD VIII, p. 225; *conlabsa*, IDR III/2, 7; *dilabsas*, IDR III/3, 45; *[conl]absum*, IDR III/5, 398; *conscribti*, IDR III/5, 438;

- *t* în loc de *d*: *at* pentru *ad*; *quot*, *quit* pentru *quod*, *quid*, IDR I, TabCerD VIII; *quidquit* pentru *quidquid*, IDR I, TabCerD XII, p. 236; *q]uot* pentru *q]uod*, IDR III/2, 241; *q(u)ot*, IDR III/5, 143; *Epicatiu[s]* în loc de *Epicadius*, CIL III 920, Potaissa;

- simplificarea geminatelor: *Marcel(l)ina*, IDR II, 135; *Cas(s)ian(us)*, IDR III/1, 2; *ul(l)am*, IDR III/1, 30; *im(m)uni*, IDR III/1, 43; *Ap(p)ul(eius)*, IDR III/2, 11; *Met(t)ius*, IDR III/2, 153; *At(t)ius*, IDR III/2, 185; *vil(l)icus*, IDR III/2, 263; *Porolis(s)u[m...]*, IDR III/2, 352; *Heren(n)iae*, IDR III/2, 399; *an(n)is*, IDR III/3, 11; *vex/il(l)atio*, IDR III/3, 39; *Ca/s(s)ius*, IDR III/3, 97; *Com(m)agen(or)um*, IDR III/3, 111, etc.;

- căderea consoanelor finale: *ea mulierem* (pentru *eam mulierem*), TabCerD VIII; *ara(m)*, IDR II, 21; *forma(m)*, 229a; *ob pietate(m)*, IDR III/2, 18; *ordine(m)*, IDR III/2, 437; *ara(m)*, IDR III/3, 67; *per Antiochu(m)*, IDR III/5, 223; *Ambiuru(s)*, IDR II, 160, Vârtopu; *Cinedu(s)*, *Canididu(s)*, 611; *Sat]urninu(s)*, IDR III/4, 188; *posui(t)*, Napoca⁷; *posui(t)*, ILD 585, Pintic, jud. Cluj; *Cono(n)*, IDR III/3, 12-3; *Cono(n)*, IDR III/6, 148; *augu(r)*, ILD, 700, Porolissum.

II. MORFOLOGIA

După cum sugerează și etimologia termenului, morfologia (gr. μορφή, gr. λόγος) reprezintă studiul formei cuvântului. Variațiile pe care le cunoaște un cuvânt scos din mediul său paradigmatic și inclus într-unul sintagmatic (creare de limbaj) compun obiectul morfologiei. Părțile elementare care stau la baza cuvântului sunt radicalul (*semantemul*) și diferite morfeme.

⁷ S. Cociș, E. Beu-Dachin, V. Voișian, *Un altare votivo a Silvano, scoperto a Napoca*, în AMN 39-40 (I), 2002-2003, p. 235-239.

Am punctat modificările cazuale de la diferitele declinări, cum ar fi de exemplu:

- genitivul singular în *-es* sau *-aes*: *Nices*, IDR III/1, 141, Tibiscum; *[...Ge]taes*, IDR III/3, 15, Călan, Hunedoara *Beronices*, IDR III/5, 14; *Superes*, IDR III/5, 242, 349; *s[c(h)o]l(a)es* (!), CIL III 830 = CIL III 7631, Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud.

- acuzativul în *-a*: *ara(m)*, IDR II, 21, Drobeta; *forma(m)*, IDR II, 229, Sucidava (Celei); *ara(m) Soli s(acrum)*, IDR II, 509, Slăveni;

- ablativul singular în *-am* în loc de *-a*: *suam*, IDR III/1, 139, Tibiscum (Jupa); *[sua]m*, ILD 195, Tibiscum.

- trecerea unui substantiv de la declinarea a III-a la declinarea I: substantivul *neptis*, *-is*, de declinarea a III-a, este întâlnit în câteva inscripții din Dacia în forma *neptia*, *-ae*, de declinarea I: *nepti(a)e*, IDR III/4, 139, Cristești, jud. Mureș; *neptiae*, IDR III/3, 421, Alburnus Maior;

- nominativul singular în *-os* în loc de *-us*: *Primitivos* (nominativ), IDR III/2, 262; *Primitivos* pentru *Primitivus*, IDR III/3, 414, Alburnus Maior; *servos* (pentru *servus*), IDR III/2, 17.

- trecerea unor forme de la declinarea a III-a la a II-a: *patris bene/merentis* în loc de *patribus benemerentibus*, IDR III/1, 72, Băile Herculane; *Dito Patri*, IDR III/2, 199.

- adjectivul, comparația prin perifrază: *super infelix pater*, IDR III/2.

- excesul de superlative în latina populară: *Iovi summo ex/superantissimo*, IDR III/5, 231; *exaudientissima* (epitet al zeiței Nemesis) IDR III/5, 296.

- pronumele (rar întrebuințate în inscripții): *ego*, IDR III/4, 187 (donariul de la Biertan), secolul IV; IDR III/1, 30 (cărămida de la Gornea), sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea; IDR III/2, 430, secolul al II-lea, prima jumătate a celui de al III-lea.

Verbul:

- verbul, forma sincopată de perfect: *tractarit* pentru *tractaverit*, IDR III/2, 93; *dedicarunt* în loc de *dedicaverunt*, IDR III/5, 313; *damnasti* pentru *damnavisti*, IDR III/3, 239, Germisara (Geoagiu); *cura(ve)runt*, CIL III 918, Potaissa.

III. SINTAXA

În limba latină a existat, la un moment dat, tendința de a modifica sistemul morfologic prin înlocuirea flexiunii sintetice cu flexiunea analitică, ceea ce s-a realizat cu ajutorul prepozițiilor. Nevoia de a recurge la flexiunea analitică se naște odată cu modificările fonetice care au loc în latină și care duc la anumite confuzii datorită formelor identice pe care le vor îmbrăca diverse cazuri. Căderea consoanelor finale și confuzia dintre vocalele *e* și *i*, *o* și *u*, din pricina apropierii de timbru, duc la apariția confuziei cazurilor. Acest lucru trebuia evitat, iar pentru ușurarea exprimării, pentru facilitarea înțelegerii mesajului transmis, s-a apelat la introducerea prepozițiilor în formarea cazurilor. Uneori, prepozițiile și-au modificat funcția pe care o aveau în latina clasică, fiind folosite și cu alte cazuri decât cele stabilite de latina clasică.

Textele inscripțiilor nu furnizează un material prea bogat în ceea ce privește problemele de sintaxă. Structura acestora este extrem de simplă și bazată pe clișee, fapt care restrânge foarte mult posibilitățile noastre de analiză. Cele mai multe lucrări care studiază fenomenul lingvistic în inscripții recurg la analiza celor câteva structuri sintactice nonconforme cu latina clasică, incluzându-le într-o listă de „erori”.

Folosirea prepozițiilor:

- prepoziția *ad* cu acuzativul poate exprima **locul**: *rema(n)sisse ad Alb(urnum)*; *accessisse ad Alburnum*, IDR I, TabCerD I, 9 februarie 167 p. Chr. (nevoia de a folosi prepoziția *ad* înaintea toponimelor demonstrează oarecum și nesiguranța recunoașterii cazului); exprimă **finalitatea**: *ad veteres cicatrices, ad impetum lippitudinis (prodest)*, CIL III 1636, Apulum; *ad caligines, ad aspri(tudines) et genas callos(as), ad clari(tatem)*, AÉ 1982, 837, Gîrbou, jud. Sălaj, secolele II-III (aceste rețete oftalmologice conțin numele bolii și medicamentul prescris pentru boala respectivă); exprimă **relația**: *curatori ad popul(um), proc(urator) ad alim(enta)*, IDR III/2, 89 (în aceeași inscripție apare formula *proc(urator) rat(ionis) priv(atae)*, în care atributul substantivului *curator* este exprimat printr-un genitiv de relație); *proc(urator) promotus ad ducenariam provinciae Delmatiae*, IDR III/2, 225.

Exemple de cazuri și valori sintactice:

- exprimarea genitivului vârstei: *filio Claudi/o Max(imo) an[n]/orum sep/[e]m*, IDR III/3, 351, Ampelum;

- dativus adnominalis: *quaestor collegio Isidis*, CIL III 882, Potaissa;

- utilizarea complementului de agent, precedat sau nu de prepoziție: *fuit/ vetustate conlapsa*, IDR III/2, 7; *aqua inducta colon(iae) [...] per Cn(aeum)*, IDR III/2, 8; *a vi hostium*, IDR III/2, 11; *Imperator Caesar ....fecit per coh(ortem)...a Potaissa Napocae m(ilia) p(assuum) X*, CIL III 1627, Aiton, jud. Cluj.

Probleme de acord și semnalarea unor dezacorduri (de exemplu între apozitie și termenul său regent): *Im[p(erator) C]aesari (!) Caius [[Iul(ius) [Verus Ma]]]/[[[x]i[mi]nus]]*, CIL III 8060; *Imp(eratori) Caes(ari) ... [p]ater (!) patriae*, IDR III/3, 58, Micia, CIL III 1379; *T(itus) Aur(elius) Afer Delmata princ(eps) adsignato (!)*, IDR III/3, 345, Ampelum, CIL III 1322, prima jumătate a secolului al II-lea; *per Antiochu(m) sacerdos! loci*, IDR III/5, 223, secolul al III-lea.

IV. LEXICUL

Faptul că vocabularul textelor pe care le studiem este destul de sărăcăcios în Dacia se datorează în mare parte caracterului stereotip al inscripțiilor. Sunt, însă, unele texte în care se adoptă un stil mai particular și care pot ascunde cuvinte folosite cu alt sens decât cel clasic sau, foarte rar, chiar cuvinte neatestate, pe care le putem considera hapax legomena. Un repertoriu interesant pentru studiul lexicului este cel al tăblițelor cerate de la Alburnus Maior. Aceste texte, scrise cursiv, reprezintă contracte, cele mai multe de vânzare-cumpărare și sunt redactate, unele dintre ele, într-un stil mai liber. O altă gamă de inscripții care reprezintă un grad mai mare de originalitate sunt inscripțiile funerare, care, chiar dacă respectă anumite tipare, mai lasă loc uneori și exprimării libere.

Lucrarea conține o listă de cuvinte selectate din inscripțiile din Dacia, în ordine alfabetică, toate explicațiile urmând să fie date în dreptul cuvântului. Fiecare cuvânt a fost repertoriat cu prima formă de dicționar (ex. substantivele și celelalte părți de vorbire din categoria nomen-ului, la nominativ singular, verbele la indicativul prezent, persoana I singular, etc.). Acestea sunt câteva din cuvintele repertoriate: *abstineo, apochatus, caligo*,

chelidonium, commanuculus, contubernium (pentru *contubernalium*), *diapsoricum, dioxus, danistarius, memoria, pegmarius, requies, teretrum, etc.*

Concluzii

Cele mai multe variațiuni lingvistice identificate la nivelele studiate ale limbii se întâlnesc și în celelalte provincii ale Imperiului. Acestea sunt acele caracteristici care îi determină pe unii cercetători să considere limba latină „unitară” în Imperiu. Nu se poate distinge un stil aparte, dacic, al latinei în izvoarele epigrafice din Dacia.

De ce izvoarele epigrafice nu pot demonstra influențele limbii vernaculare din Dacia? Aceasta a fost provincie romană mai puțin de două secole. Pentru instalarea unui bilingualism real într-un spațiu locuit de populații diferite, este nevoie de o coexistență de mai multe secole. Cele mai multe inscripții sunt puse de persoane străine de spațiul dacic, coloniști veniți din toate colțurile Imperiului. Dedicenții de origine dacică sunt destul de puțini la număr. De foarte multe ori numele romane ale personajelor din inscripții maschează originea lor, fiind aproape imposibil de identificat o eventuală origine dacică. Iar limba inscripțiilor nu dezvăluie structuri speciale care să trimită la ideea unei influențe locale în limba latină.

Influențe ale substratului „dacic” în limba latină din provincia Dacia se regăsesc doar în registrele fonetic și lexical ale limbii (onomastica și toponomastica).

Cercetarea noastră a avut ca obiect de studiu un lot de aproximativ 4500 de inscripții provenind de pe teritoriul Daciei, publicate în corpora și în revistele de specialitate citate în lucrare, dintre acestea mai mult de jumătate având variațiuni lingvistice. Ni s-a părut inutilă realizarea unui repertoriu al inscripțiilor de interes lingvistic, numărul lor fiind foarte mare. Toate aceste epigrafe sunt publicate, în textul lucrării făcându-se trimiteri bibliografice exacte.

Raportată la alte zone ale Imperiului, latina din Dacia este mult mai săracă, inscripțiile cu caracter literar-filosofic sau cele redactate într-un stil personal fiind foarte rare⁸. În capitolele tezei am prezentat situația limbii latine din Dacia, exemplificând

---

⁸ Am repertoriat 20 de inscripții: IDR II, 357, Romula; IDR III/1, 30, Gornea; IDR III/1, 43, Dierna; IDR III/1, 55, Băile Herculane; IDR III/1, 157, Tibiscum; IDR III/1, 173, Tibiscum; IDR III/1, 174; IDR III/2,

fiecare fenomen lingvistic, trăsătură, sau variațiune, întregul studiu fiind grupat în patru registre. Parcurgându-le, s-a văzut că variațiunile lingvistice din Dacia sunt cele pe care le întâlnim și în alte regiuni ale Imperiului.

Structura tezei se grupează în patru registre de bază, care respectă nivelele gramaticale ale limbii: fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul. Din punctul de vedere al variațiunilor lingvistice, cele mai multe apar în registrul fonetic, acest lucru fiind valabil și în alte zone ale Imperiului, variațiunile reducându-se ca număr, odată cu trecerea de la un registru (nivel) gramatical la altul.

Nu am încercat în această teză să demonstrez caracterul standard (clasic) sau non-clasic al textelor epigrafice din Dacia, nici caracterul vulgar sau non-vulgar al acestora, ci am căutat să conturez o imagine a ceea ce a fost limba latină în Dacia, bineînțeles atât cât mi-au permis textele studiate. Din păcate, acestea tac atunci când vine vorba despre limba vie, vorbită în Dacia, caracterul spontan al acesteia fiind mascat de veșmântul standardizat al inscripțiilor.

93, Ulpia Traiana Sarmizegetusa; IDR III/2, 94, UTS; IDR III/2, 241, UTS; IDR III/2, 382, UTS; IDR III/2, 430, UTS; IDR III/3, 159, Micia; IDR III/3, 239, Germisara; IDR III/4, 216, Călugăreni; IDR III/5, 136, Apulum; ILD 138, Romula (fragment țiglă); ILD 282, UTS; ILD, 565, Napoca; ILD 592, Gherla.